

ARBEIDER- BEVEGELSEN I NORGE OG DEN KALDE KRIGEN¹

Af Trond Bergh

Aktuel forskning har kastet nyt lys over den kolde krigs indenrigs-politiske virkninger. I denne artikel skildres øst-vest-konfliktens betydning for den norske arbejderbevægelses udvikling i efterkrigstiden. Forfatteren ser bl.a. tidens velfærdspolitiske initiativer og Arbejderpartiets etablering som bredt folkeparti i lyset heraf. Til billedet hører også de skærpede ideologiske og politiske modsætninger inden for arbejdervæggelsen, som førte til en forøget politisk registrering og overvågning af modstandere – såvel i Norge som i de øvrige nordiske lande.

Internasjonale motsetninger og spenninger har alltid preget nasjonal politikk og samfunnsutvikling. Likevel synes den kalde krigen med dens spesielle dramatik, dens mange fasetter og lange varighet å stå i en særstilling. Direkte og indirekte satte den i alle involverte land et usedvanlig sterkt preg på politikk og samfunnsutvikling. Særlig tydelig var denne på virkningen de første tiårene etter krigen. På en slik bakgrunn har denne internasjonale storkonflikten naturlig nok preget og på virket historieforskningen. Så også i Norge. Forklaringen på den store interessen blant norske historikere for etterkrigstidens nye sikkerhets- og utenrikspolitikk ligger naturlig nok her. Intet enkeltområde av den nasjonale politikk etter krigen er mer gjennomforsket enn prosessen fram mot Norges beslutning om å tiltre Atlanterhavspakten i 1949.²

På den annen side synes det mer systematiske studiet i den kalde krigens nasjonale virkninger i Norge ikke å ha kommet vesentlig lenger enn til dette spesielle feltet. Det foreligger store mengder forskning både om politiske og andre indre forhold, men den direkte analytiske koblingen til den kalde krigen er enten noe tilfeldig, usystematisk eller fraværende. Ikke minst på bakgrunn av at den kalde krigen nå er over og kan vurderes mer lidenskapsløst og med større historisk distanse enn før, bør denne forskningsmessige slag-siden rettes opp. Det trenges både detaljstudier og mer overordnede synspunkter og perspektiver på den kalde krigens mer allmenne innvirkning på etterkrigstidens Norge.³

Den kalde krigens synlige og usynlige hånd

Den kalde krigens betydning som utgangspunkt og premissleverandør for den vidtgående nyorienteringen på det utenriks- og sikkerhetspolitiske område var åpenbar. Vi kan her tale om den kalde krigens synlige hånd i den nasjonale politikk. Men den la også viktige premisser for politikk og utvikling

på mange andre felter, om enn ikke like synlig og åpenbart. Det var en mer usynlig hånd som gjorde seg gjeldende f.eks. innen områder som økonomisk politikk, sosialpolitikk og kulturpolitikk. I videste forstand kan det med god grunn tales om en egen kald krigs mentalitet som var med på å prege store deler av samfunnsmaskineriet.

Temaet for denne artikkelen er den kalde krigens innvirkning på arbeiderbevegelsen, det dominerende tyngdepunkt i norsk politikk og samfunnsliv i etterkrigstiden. Norsk arbeiderbevegelse fikk i denne perioden en rekke nye trekk og funksjoner. Mest slående er kanskje den politiske og ideologiske utviklingen med dens klart forsterkede preg av sosialdemokrati og pragmatisme og i forlengelsen av dette, en betydelig politisk tilnærming til gamle ikke-sosialistiske hovedmotstandere både blant partiene og i næringslivet.

Videre fremstår etterkrigstiden, og særlig de deler av den som var mest preget av den kalde krigen, som en storhetstid for arbeiderbevegelsen. Aldri har dens politiske innflytelse og dominans vært større. Men samtidig var dette også den perioden da det indre organisasjonslivet i arbeiderbevegelsen snudde fra vekst og utfoldelse til stagnasjon og forfall. Det er mange måter å forklare disse nye utviklingstrekkene på. Vårt anliggende er ikke å presentere noen ferdig, samlet analyse, hvor ulike forhold og forklaringer systematisk settes opp mot hverandre, men å peke ut ulike sannsynlige utslag og virkninger av den kalde krigen som kan kaste lys over arbeiderbevegelsens utvikling i etterkrigstiden.⁴

Konflikt, men først og fremst konsensus

Norske historikere har tradisjonelt vært mest opptatt av den kalde krigen som en konflikt- og splittelsesfaktor i arbeiderbevegelsen. Det er mye som rettferdiggjør en slik oppfatning. Den første etterkrigstiden var preget av en beinhard og hatsk kamp mellom sosialdemokrater og kommunister både om makt og politisk og ideologisk retning. Senere sto striden

mellom den sosialdemokratiske retningen og den såkalte tredje vei som Sosialistisk Folkeparti må lbar. Og på 1970-tallet oppsto nye venstreradikale strømninger, som resulterte i to nye partidannelser, Sosialistisk Venstreparti og Arbeidernes Kommunistparti (m-l).⁵

Mest tydelig er den kalde krigen som bakteppe for dannelsen av Sosialistisk Folkeparti i 1961, som hadde sin rot i en utenriks- og sikkerhetspolitisk opposisjon i Arbeiderpartiet. Nå gjelder striden mellom Norges Kommunistiske Parti (NKP) og Arbeiderpartiet, går det klare linjer tilbake til mellomkrigstidens splittelse i arbeiderbevegelsen og til de politisk-ideologiske skillelinjer som da oppsto. Den kalde krigen førte til så mye som ikke med seg noe grunnleggende nytt, det er vanskelig å se vesentlige nye elementer i den politisk-ideologiske striden. Også kommunistenes tilknytning til Moskva og til verdenskommunismen var åpenbar alt i mellomkrigstiden og antakelig sterkere da, gjennom Komintern-tilknytningen, enn den ble etter krigen, da båndene til den internasjonale kommunismen hadde en mindre formell ramme.

Derimot medførte den kalde krigen en forsterket intensitet og mer drastiske kampmetoder i kampen om hegemoniet i arbeiderbevegelsen. Tydeligst er dette illustrert gjennom Arbeiderpartiets sentrale rolle i den politiske overvåkingen av kommunistene etter krigen. Kommunistovervåking forekom også før krigen, men fikk et helt annet omfang etter krigen, ikke minst fikk den inspirasjon og retning gjennom det vestlige sikkerhetspolitiske samarbeidet, bilateralt og gjennom NATO. Det nye i etterkrigstiden var derfor først og fremst anti-kommunismens tilknytning til den felles vestlige kommunistbekjempelsen både på partiplan og statsplan og en sterkere forankring av denne bekjempelsen i sikkerhetspolitiske vurderinger.

Den kalde krigen gjenopplivet gamle indre skillelinjer i arbeiderbevegelsen, men skapte altså også nye. Dannelsen av SF i 1961 var det mest dramatiske utslaget. Men selv slike nye partidannelser var ikke nok til å skape rene partibaserte skillelinjer i arbeiderbeve-

gelsen. De indre motsetninger blant kommunistene er velkjente og oppsto i stadig nye varianter. I SF kom det også tidlig til syne sterke indre spenninger basert blant annet på ulike holdninger til den kalde krigens aktører og problemstillinger. Og Arbeiderpartiet hadde hatt og fortsatte å stri med betydelige indre utenriks- og sikkerhetspolitiske spenninger. Det var både før og etter 1961 ganske dype indre motsetninger innen lederskapet og på andre nivå er om den sikkerhetspolitiske strategi. Fellesmarkedet og debatten om det kan også forstås i et kald krigsperspektiv og viser bedre enn noen annen sak at splittelsen kunne gå tvers gjennom Arbeiderpartiet. Den kalde krigens internasjonaliseringspress, også ut over den snevrere sikkerhets- og utenrikspolitikken, ble en problematisk og permanent utfordring mot enheten i Arbeiderpartiet.

Likevel kan det være grunn til å spørre om ikke denne fokuseringen på den kalde krig som stridsutløsende og konfliktskapende på en urimelig måte skygger for den helt motsatte effekten. Den kalde krig bidro i enda større utstrekning til å skape politisk tilnærming og enhet både innad i arbeiderbevegelsen og generelt i det nasjonale politiske system. Det kan påstås at den kalde krig, sammen med og som en betydelig tilleggseffekt til det nye samholdet som var blitt skapt under krig, gir en hovedforklaring på at de første par tiårene etter 1945 kan settes opp som en kontrast til det delte og splittede norske samfunn i mellomkrigsårene. Historikeren Even Lange har truffet spikeren på hodet når han kaller sitt bind av den nye Norgeshistorien, et bind som dekker årene 1935-1970, for "Samling om felles mål". Kontrasten til den foregående perioden i serien, årene 1905-1935 som historikeren Knut Kjeldstadli gav tittelen "Et splittet samfunn" er slående.⁶ Med bakgrunn i en slik forståelse av de politiske mekanismer trenges det først og fremst mer konsensusforskning, eller forskning i dynamikken i den politiske tilnærmingen i etterkrigstiden. Årsakene var utvilsomt mange, den kalde krig må plasseres i bildet.

Den norske statsminister Einar Gerhardsen i et eftertanksomt øjeblik under Arbeiderpartiets kongres i februar 1956. (ABA)

Det har ofte vært poengert hvordan den nye utenriks- og sikkerhetspolitikken måtte tilpasse seg visse nasjonale særtrekk og ta hensyn til det faktum at det rådet en sterk nøytralistisk og nasjonalistisk mentalitet. Derfor ble Norge bare et noe betinget NATO-medlem, med fulle rettigheter, men uten tilsvarende forpliktelser. Denne sikkerhetspolitikken tilpasning til nasjonalt jordsmonn er utvilsomt en riktig observasjon. Det er imidlertid mulig og høyst relevant å snu det hele på hodet og ta utgangspunkt i en påstand om utenriks- og sikkerhetspolitikken primat. Det relevante spørsmålet blir da: Hvordan ble politikken for øvrig tilpasset denne utenriks- og sikkerhetspolitikken primat?

Det kan være liten tvil om at den tverrpolitiske tilnærming som særlig manifesterte seg på 1950-tallet, i noen grad kan tilbakeføres til behovet for tverrpolitisk samling om sikkerhetspolitikken. Og her gikk arbeiderbevegelsen i spissen. Dette ble særlig tydelig fra og med Koreakrigen, som kanskje var en viktigere begivenhet for formingen og sementering

ringen av trusseloppfatningene enn vinterkrisen i 1948 knyttet til begivenhetene i Tsjekkoslovakia og Finland. Tilnærmingen ikke bare skjedde, den ble proklamert. Statsminister Einar Gerhardsen holdt rett etter utbruddet av Koreakrigen sommeren 1950 en viktig politisk tale som er blitt betegnet som en "borgfredstale", der han tilbød et mer moderat Arbeiderparti som bidrag til å skape den nødvendige oppslutning om sikkerhetspolitikken og om mobiliseringen mot kommunisttrusselen. Invitasjonen ble tatt vel i mot av den borgerlige opposisjonen, fikk reell innflytelse på flere områder av den nasjonale politikk og gir et viktig perspektiv på 1950-årenes indrepolitiske tøyver.

Her er vi inne på det som kan betegnes som den kalde krigens konsekvenspolitikk og som gav seg klare politiske og trolig også ideologiske utslag i arbeiderbevegelsen. Vi har her f.eks. ett høyst relevant perspektiv på den kursendring Arbeiderpartiet foretok tidlig på 1950-tallet innen den økonomiske politikken, det område som hadde utløst mest politisk strid i den første etterkrigstiden. Denne striden ble mer eller mindre avblåst tidlig på 1950-tallet. Arbeiderpartiet parkerte da for godt sin gamle sosialiseringspolitikk. Samtidig la det til side noen av sine mest radikale forslag til permanente styrings- og reguleringsfullmakter i den økonomiske politikken og begynte sin orientering mot markedet som styringsinstrument. Her finner vi utvilsomt noe av roten til våre dagers sosialdemokratiske nyliberalisme. Samtidig la høyresiden om sin politikk på dette område i retning av å akseptere en mer aktiv stat.⁷ Også næringslivet fulgte med på denne ferden, konturene av den korporative harmoniske forhandlingsstaten begynte for alvor å avtegne seg. Ikke minst viktig var det for arbeiderpartiregjeringen å ha et godt og tillitsfullt forhold til næringslivet i en tid da betydningen av en sunn og sterk økonomi var åpenbar også av forsvars- og sikkerhetspolitiske grunner. Derfor var dette ikke rette tid for dristige reformer og eksperimenter.

En annen side ved denne politiske dreiningen er de føringene som lå i Marshallhjelpen

og OEEC-samarbeidet fra slutten av 1940-tallet, ved siden av NATO det kanskje viktigste vestlige samarbeidsprosjektet entydig motivert av den kalde krigen. Dette samarbeidet var, som vi vet, en drivkraft i den handelsliberaliseringen som kom utover på 1950-tallet. Det er heller ingen tvil om at amerikanerne i Marshallhjelpadministrasjonen forsøkte å påvirke den økonomiske politikken i liberalistisk retning og å forme f.eks. norsk produktivitetstenkning. Norske arbeider- og funksjonærdelegasjoner på studiekurs i USA tidlig på 1950-tallet innen rammen av det såkalte TWI-programmet, for å lære amerikansk produktivtetsarbeid og amerikansk management, er et godt eksempel på hvordan denne innflytelsen ble forsøkt plantet direkte ned på fabrikkgulvet og inn i fagbevegelsen. Amerikansk støtte til norsk industrireisning var også en del av dette bildet. Den kalde krigen var med på å påskynde og profilere industrialiseringen.

Denne utviklingen mot en mer konsekvent og energisk vekst- og produktivitetpolitikk, mot mer markert og mer frihandel hadde sannsynligvis kommet uten den kalde krigen som motiveringsfaktor. Her går det linjer tilbake til Arbeiderpartiets krisepolitikk på 1930-tallet og krigsårenes planer for etterkrigstidens Norge. Den ble imidlertid utvilsomt sterkt stimulert av det samarbeidet med amerikanerne som den kalde krigen utløste og gikk trolig noe lenger enn den ellers ville ha gjort. Enkelte sideved internasjonaliseringen fikk også en noe annen retning enn opprinnelig planlagt. Den kalde krigen betydde således en ganske dramatisk ensretting, dvs. vestvending, av norsk utenrikshandel. Gjennom COCOM-samarbeidet, som forbod eksport av strategiske varer til østblokkland, sank varebyttet østover til et minimum, stikk i strid med de handelspolitiske mål den norske regjeringen hadde hatt i den aller første etterkrigstiden.⁸

Som ansvarlig regjeringssparti og som et i utgangspunktet planøkonomisk orientert parti, var denne utviklingen naturlig nok først og fremst en utfordring for Arbeiderpartiet. Det er bred enighet blant norske historikere om at Arbeiderpartiet la om sin økonomiske politikk

tidlig på 1950-tallet. Det strides derimot om hvordan denne økonomisk-politiske omstillingen skal beskrives. Noen mener den representerte et dyptgående ideologisk brudd og høyereavvik og kom som et resultat av en tvangssituasjon med både innenrikspolitiske og utenrikspolitiske komponenter. Andre understreker at det var en sterk underliggende kontinuitet i den økonomisk-politiske omleggingen og at elementet av situasjonsbestemt tvang og retrett bør neddempes.⁹

Enda klarere enn Arbeiderpartiet ble Kommunistpartiets politiske hovedstrategi fastlagt ut fra den kalde krigens behov. NKP la, til tross for partiet ikke ble med i den nye Kominform, i takt med signalene fra Moskva brått om sin politikk høsten 1947. Den samarbeidsorienterte linjen fra 1945, for øvrig også i samsvar med Moskvas oppskrift, ble erstattet av en knallhard konfrontasjonslinje overfor sosialdemokratene og deres binding til USA. De vestlige kommunistpartiene hadde utvilsomt en viss handlefrihet, men fulgte i hovedtrekkene, med større eller mindre begeistring og frivillighet, de signaler som kom fra Moskva. Det er mye som taler for at denne ensrettingen og åpenbare vilje til å følge Moskvas signaler gav et hovedbidrag, antakelig selve hovedbidraget, til det norske kommunistpartiets raske ferd fra parti til sekt. De nasjonale vestlige kommunistpartiene var de største taperne i Moskvas konfrontasjonspolitik i perioden fram til midten av 1950-tallet. Det folkelige grunnlaget i Norge for Moskvas linje var syltynt. Og da Moskva midt på 1950-tallet igjen gikk inn for fredelig sameksistens og tilnærming til sosialdemokratene, hadde NKP mistet det meste av sin politiske og faglige betydning og innflytelse.

Også indre nasjonale forhold, blant annet overvåkings- og intern strid i partiet, bidro til at kommunistene i løpet av de første ti årene etter krigen sto igjen som den store taperen. Betydningen av slike forhold må imidlertid ha vært vesentlig mindre. Det var den Moskva-styrte kommunistiske konfrontasjonslinjen, sammen med ensrettingen i Øst-Europa, som skremte velgerne tilbake til Arbeiderparti-

et og som førte partier på tvers av gamle skillelinjer – og stor deler av samfunnet for øvrig – sammen i en felles kamp mot det de oppfattet som en overhengende kommunistiske trussel mot nasjonal selvstendighet og trygghet. Sosialdemokratene sto i fremste rekke i kampen mot kommunistene, men denne kampen kan også beskrives som en bred nasjonal dugnad.

Kald krig, avradikalisering og storhetstid

De første par tiårene etter annen verdenskrig var selve storhetstiden både for den politiske og faglige grenen av norsk arbeiderbevegelse. Aldri, verken før eller senere, har Arbeiderpartiet hatt større oppslutning eller større innflytelse. Toppunktet var 1957, med en velgeroppslutning på nesten 49 prosent ved stortingsvalget det året. Samtidig var NKP så godt som ute av rikspolitikken, med bare en representant i Stortinget. Også i fagbevegelsen, hvor de holdt lengst stand, hadde kommunistene mistet nesten alle sine posisjoner. Fagbevegelsens andel av landets organiserte arbeidstakere nådde samtidig sitt toppunkt. Norsk arbeiderbevegelse var henimot opposisjonsløs og mer samlet enn noen gang både før og senere. Selv om dette toppunktet mer var et "lykkelig" øyeblikk enn en varig tilstand, illustrerer den hvilke samlende virkning den kalde krigen kunne ha da den var på sitt mest intense.

Det er selvsagt mange årsaker til både styrken og enheten i norsk arbeiderbevegelse på denne tiden. 1950-tallet var f.eks. perioden da industriarbeiderklassen tallmessig nådde sitt maksimum i Norge. Og dette var ikke minst de økonomisk gyldne årene, som gav et hvert parti med regjeringsansvar en stor ekstra bonus. Økonomisk og materiell fremgang ble nærmest entydig opplevd som noe positivt. Fremskrittstroen og utviklingsoptimismen var på fallende. Den kalde krigens skrekkscenarier maktet ikke å forstyrre denne mentaliteten. Men mye av forklaringen på at dette ble arbeiderbevegelsens beste år må ligger i fol-

kelig oppslutning må også ligge i den politisk-ideologiske reorientering, både reelt og retorisk. Arbeiderpartiet ble stuerent for store nye velgergrupper, politisk og ideologisk maktet partiet å omstille seg til den nye kamparenaen, til kampen om den fremvoksende middelklassen. Den kalde krigen skapte klima for og legitimitet til denne omstillingen. Satt på spissen: Den kalde krigen hjalp Arbeiderpartiet med en politisk og ideologisk opprydning som krevdes for at det skulle kunne bli et bredt folkeparti.

Dette betyr ikke at det vi for enkelthets skyld kan kalle partiets avradikalisering ble oppfattet som uproblematisk. Striden innad i arbeiderbevegelsen om norsk medlemskap i Fellesmarkedet er en god illustrasjon av at f.eks. forholdet mellom styring og marked fortsatt skapte dype skillelinjer. Tidlig på 1970-tallet bidro den utvilsomt til velgerflukten fra Arbeiderpartiet og til nye fremstøt for å radikalisere partiets profil. Heller ikke den nye sikkerhetspolitikken fra slutten av 1940-tallet av var blitt oppfattet som noen udelte populærsak. Den skapte strid innad og det var overfor store velgergrupper en belastning å måtte ha hovedansvaret for at gjenreisningsøkonomien fra rundt 1950 måtte omstilles til en slags beredskaps- eller opprustningsøkonomi.

Slike belastninger bidro til å utløse det som kan kalles en ny motvekts- eller kompensasjonspolitikk mot den kalde krigens harde realiteter og krav. Den ble dels forsøkt innført i utenrikspolitikken, som altså NATO-medlemskapet og de forpliktelsen som der fulgte, lett gav et negativt preg. Det var for å få inn et mer "positivt" element her, som også kunne appellere til de intellektuelle og NATO-kritiske på venstresiden, at Norge tidlig på 1950-tallet ble et pionerland innen utviklingshjelp. Det ble også lagt vekt på skape et bredt folkelig engasjement i denne saken, bl.a. gjennom en folkeinnsamling, India-hjelpen.¹⁰

Også på andre områder var det viktig å ta brodden av et mulig radikalt opprør. Omleggingen av den økonomiske politikken og skrinleggingen av sosialiseringspolitikken var

mest ømtålig. Derfor ble det tidlig på 1950-tallet lansert blant annet et nytt fremstøt med radikal merkelapp og ledsaget av gammeldags klassekampretorikk, for økonomisk demokrati og folkestyre. Fremstøtet, som ble selve profileringsaken i partiets nye arbeidsprogram fra 1953, hadde en klar brodd mot maktkonsentrasjonen i det private næringslivet og ikke minst mot de private bankene, som nå gjen-nommedbestemmelse og lignende skulle bringes under demokratisk, folkelig kontroll.¹¹

Det taktiske elementet og de situasjonsbestemte vurderingene bak denne nye storstilte politiske satsingen var på fallende. På den annen side var engasjementet for utvidet demokrati i arbeids- og næringslivet en sterk tradisjon med røtter tilbake til tidlig mellomkrigstid og til etterkrigsplanleggingen under annen verdenskrig. Det er også tydelig at etterkrigsårenes kamp mot kommunismen reelt sett ble opplevd som en kamp for demokratiet – og mot det som ble oppfattet som en pervertet kommunistisk forståelse av dette begrepet. Kommunistene så utvilsomt sin kamp mot sosialdemokratiet på samme måte. Det var mer enn noe annet dype forskjeller i demokratiforståelsen som lå under den indre splittelsen i arbeiderbevegelsen. Den kalde krigen bidro derfor reelt, ikke bare taktisk, til ytterligere å aksentuere og videreutvikle de to fløyenes demokratioppfatninger og til å utløse ny politikk på dette kjerneområdet.

Den kalde krigens stormakts- og alliansekonfrontasjon hadde naturlig nok et betydelig potensiale for å skape frykt og usikkerhet i befolkningen. Det er en slående kontrast mellom dette usikkerhetsmomentet og den store ambisjon om å skape trygghet i tilværelsen som særlig preget sosialpolitikken etter krigen. Arbeid og eget inntekt var det grunnleggende trygghetskriteriet. Men særlig på 1950- og -60-tallet ble det i tillegg satset stort på å videreutvikle trygdesystemet ved en storstilet omlegging fra behovprøvet til universelle trygdeordninger. Velferdsstatens sikkerhetsnett og trygghet for egen levestandard skulle omfatte alle. Den kalde krigen var også en strid mellom ulike økonomiske systemer,

om levestandard og økonomisk trygghet. Derfor må denne store sosialpolitiske satsingen, som ble det definitive gjennombruddet for velferdsstaten, også trekkes med i analysen av den kalde krigens nasjonale virkninger.¹² Av samme grunner skapte den kalde krigen også et kappløp om utdanning og kunnskap, aller best illustrert gjennom det så kalte Sputniksjokket.

Den nye sikkerhetspolitikken var, som understreket, på mange måter en belastning for Arbeiderpartiet. Ikke desto mindre påtok partiet seg det udiskutable førerskapet på dette område og var i sakens tjeneste villig til å sette kjepphester på stallen. Det var nødvendig med bredest mulig oppslutning om utenriks- og sikkerhetspolitikken. Vi finner noe av forklaringen på Arbeiderpartiets førerskap her i regjeringsansvaret. Men det forklarer ikke alt. Kanskje ligger noe av svaret også i sosialdemokratenes nære innsikt i – og til dels personlige erfaring med kommunismen. Ingen ble vel hardere anti-kommunister enn dem som selv hadde vært innom den kommunistiske leiren. Et annet synspunkt er selvsagt at det var sosialdemokratene som førte den politiske trusselen fra kommunistene på kroppen. De borgerlige partiene hadde ikke på samme måte en egeninteresse i kampen mot kommunistene, snarere skulle de, snevert partitaktisk vurdert, ha ønsket seg en langvarig strid i arbeiderbevegelsen. Det kanskje viktigste poenget ved Arbeiderpartiets førerskap i den sikkerhetspolitiske omveltningen var imidlertid at det maktet – og antagelig kunne bare det makte nettopp det – å gi denne politikken den brede folkelige legitimitet og aksept som den trengte.

Mobilisering og disiplinering

Mye av forklaringen på at arbeiderbevegelsen antakelig var den eneste som kunne skape den nødvendige støtte i folket for den sikkerhetspolitiske vestvendingen må være å finne i bevegelsens spesielle organisasjonskultur. Den aller første tiden etter annen verdenskrig var preget av stor organisasjonsmessig aktivitet og

en sterk tilstrømning av medlemmer. Det var en stor og sterk organisasjon å bygge på da det skulle mobiliseres for den nye utenriks- og sikkerhetspolitikken og til kamp mot kommunistene. I første omgang besto denne spesielle organisasjonskulturen testen. Men etter hvert ble den utsatt for harde påkjenninger, som i neste omgang antakelig bidro til dens forvitring og forfall. 1950-tallet ble i så måte vendepunktet og startpunktet på en langvarig organisasjonsmessig nedgangstid.

En slik utviklingen lå nok i tiden av mange grunner. Men en bidragende faktor var utvilsomt den toppstyring og disiplinering som både regjeringsmakten og den sikkerhetspolitiske ansvaret utløste. Den kalde krigen la utvilsomt en klar demper på de indre utfoldelsesmuligheter og kan man si: det indre demokrati. Arbeiderbevegelsen som et sted for utfoldelse, som politisk verksted og som debattforum, fungerte ikke tilfredsstillende. Her spilte neppe pressen heller noen helterolle. Ikke minst arbeiderpartipressens balansegangen mellom disiplin og kontroll på den ene siden og dens rolle som forvalter av ytringsfriheten og den kritiske journalistikk på den andre, ble preget av den kalde krigens krav til enhet og samhold. Fremveksten av en lang rekke nye ad hoc og saksorienterte organisasjoner, ofte knyttet til fredsarbeid, kan ses som en konsekvens av at de ordinære organisasjonsapparatene ikke hadde plass til alle de holdninger og strømninger som ønsket å komme til orde.

Den kalde krigens innvirkning på organisasjonsliv og organisasjonskultur i arbeiderbevegelsen er altså et opplagt forskningstema.¹³ Her hører i høyeste grad også et studium av kommunistpartiet hjemme. De disiplineringmetoder, inklusive det som kan beskrives som en hard intern medlemsovervåking som dette partiet praktiserte, bør studeres nærmere. Her synes ensrettingen å ha gått enda lenger enn før krigen, med harde indre oppgjør, avskallinger og splittelser som resultat.

På begge sider i den interne striden i arbeiderbevegelsen virket altså den kalde krigen sterk disiplinerende på organisasjonslivet. Et typisk trekk var at sosialdemokratene forsøkte

På det norske kommunistpartis ekstraordinære kongres i 1950 blev der gjort op med "partifjendtlige" grupper inden for partiet. Blandt de udenlandske gæster var DKPs formand Aksel Larsen. Foto fra åbningen i Folkets Hus, Oslo. (ABA)

te å imitere enkelte av kommunistenes organisasjonsmetoder for å effektivisere sin kamp nettopp mot kommunistene på arbeidsplassene og i fagbevegelsen, kampens hovedarenaer. Det dreide seg blant annet om dannelsen av halvt fordekte etter skjulte partigrupper ol på arbeidsplassene, etter inspirasjon fra de kommunistiske bedriftsceller. Den kalde krigens skapte en tendens til konvergens i arbeidsmetoder mellom de to stridende parter i arbeiderbevegelsen.

Et nytt trekk, særlig i Arbeiderpartiet, var altså den store vekt som ble lagt på det politiske arbeidet i fagbevegelsen og på arbeidsplassene. På sentralt hold, på partikontoret og i de største lokallagene, ble det bygget opp en stab av heltids faglige sekretærer, som hadde som overordnet oppgave å organisere og samordne kampen mot kommunistene på arbeidsplassene. Og et nytt nett av partisekretærer på regionalt nivå ble bygd opp. Byråkratisering, profesjonalisering og sentralisering av partiapparatet må altså bli viktige stikkord. Som kontaktledd på de enkelte arbeidsplassene ble det videre opprettet et meget vidtfavnende nett av arbeidsplasskontakter.

På det meste hadde Arbeiderpartiet 30 000 slike arbeidsplasskontakter. Vi snakker altså ikke bare om en enorm mobilisering av organisasjonen, men også om en vesentlig omorganisering og tilpasning av organisasjonsstrukturen til de nye utfordringene.

Kampen om arbeidsplassene utløste også en ny offensiv innen den interne skoleringsvirksomhet innen arbeiderbevegelsen. På den måte, blant annet, kom også Arbeidernes Opplysningsforbund på banen som en tung aktør i kampen mot kommunistene. På samme måte la også kommunistene økt ved på opplysning og skoling. Interessant her er alt det propagandamateriellet som ble produsert som en del av den store kampen om sjelene og om de grunnleggende verdier. Her kan det utvilsomt også gjøres interessante språkstudier, f.eks av kampen om de positive honnørordene, om begreper som fred, frihet og demokrati. En tendens til "akademisering" av bevegelsens skoleringsarbeid som tidligere hadde vært synlig, fikk et tilbakeslag.

Også det internasjonale partisamarbeidet ble naturlig nok sterkt preget av den kalde krigens problemstillinger. Det ses klart f.eks i det

nordiske sosialdemokratiske samarbeidet, dels direkte på partisekretærnivå, dels gjennom virksomheten til den nordiske sosialdemokratiske samarbeidskomiteen. Her ble det utvekslet erfaringer og utarbeidet felles strategier, blant annet for bekjempelsen av kommunistene. På samme måte ble også samarbeidet mellom de nordiske kommunistpartiene intensivert, gjerne med det finske kommunistpartiet i førerrollen. Den kalde krigen styrket den internasjonale samarbeidet i arbeiderbevegelsen og gjorde den indre striden til en samordnet internasjonal strid.

Mistenksomhet og politisk kartlegging

Disse korte bemerkningene til organisasjonskulturen fører videre til et annen aspekt ved det indre liv i arbeiderbevegelsen som var særlig fremtredende de første par tiårene etter krigen. De mest intense kaldkrigsårene var preget av det som kan betegnes som en mistenksomhetspsykose. Mye dreide seg om å finne ut hvem av ens partifeller og hvem i andre partier som var "pålitelige" og hvem som ikke var det. Frykten for "infiltrasjon", for at noen faktisk gikk inn i ens eget parti på falske premisser, var en side av dette. Ikke minst var kommunistene på vakt mot slikt. Mye arbeid ble nedlagt i å holde oversikt over folks partitilknytning. Særlig utstrakt var slik intern politisk kartlegging i begge partiene i fagbevegelsen, hvor partipolitisk tilhørighet og gjerne også posisjon i den sikkerhetspolitiske debatten, lenge var helt avgjørende i forbindelse med valg og tilsetninger. Langt mer enn normalt satte denne politiseringen langs partigrensene sitt sterke preg på fagbevegelsen under den kalde krigen, og særlig på 1940- og -50-tallet.¹⁴

Et kompliserende trekk ved den politiske kartleggingen var naturlig nok at en motstander kunne velge mellom så mange og forskjellige arenaer. Kommunistene hadde faktisk sine front- og dekkorganisasjoner. Å avdekke disse ble en viktig beskjeftigelse. Haakon Lies bok fra 1954 "Kaderpartiet" er et godt inntak

til dette aspektet. Søkelystet ble ikke minst rettet mot de mange vennskapssambandene med ulike østblokkland. Vi vet i dag at disse tidlig ble både finansiert østfra og brukt som et sentralt virkemiddel i den østlige påvirkningspolitikken. Disse sambandene er for øvrig interessante inntak til hvordan den kalde krigen også ble en bred kulturkamp, hvor alt fra musikk, film, litteratur og sport ble tatt i bruk. Sambandene spilte også en stor rolle i den nye østlige tøværs politikken fra midten av 1950-tallet, og i rekrutteringen av nordmenn til fredskongresser, til østersjøukene osv. Mistenksomhetens blikk ble også rettet mot mindre opplagte mistenkelige organer. Haakon Lie mente faktisk at organisasjoner som De tuberkuløses hjelpeorganisasjon, Fangesambandet og andre foreninger av krigsfanger, diverse student- og fredsföreninger, avholdsorganisasjoner osv var eksempler på kommunistiske dekkorganisasjoner. På bakgrunn av den nye fremveksten av front- og dekkorganisasjoner skjerpet Arbeiderpartiet sitt lovverk og gjorde det uforenlig med partimedlemskap samtidig å være medlem flere av dem.

Denne mistenksomhetens psykose gikk hånd i hånd med en annen nært beslektet og ikke ny, men forsterket tendens som kan kalles hemmeligholdets psykose. Generelt foregikk politisk virksomhet langt mer lukket og skjermet enn i dag og med en langt mer lojal presse. Men maktkampen i arbeiderbevegelsen og opplevelsen av at grunnleggende verdier og preferanser sto på spill, styrket denne tendensen og utløste ny skjult og fordekt virksomhet på begge sider. I en særstilling sto kommunistene, som kunne bygge videre på den hemmeligholdskulturen som medlemskapet i Komintern hadde produsert. Det var nok en av grunnene til at det ikke tok lang tid etter krigen før partiet delvis gikk under jorden, med egne postkurerer, hemmelige møter osv. Dette bidro i sin tur naturlig nok til å skjerpe mistenksomheten mot dem, selv om dette til dels var forsvarstiltak fremskyndet av den begynnende kommunistovervåkingen. Begge sider hadde naturlig nok også fått god trening i hemmelig arbeid under krigen.

Samarbeid med de hemmelige tjenester¹⁵

Det er nå utvetydig belagt at personer og grupperinger i Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen over lang tid hadde et omfattende og systematisk samarbeid med representanter særlig for Politiets overvåkingsstjeneste (POT), i en tidlig fase også med den militære etterretningstjenesten. Dette var et samarbeid som sentralt plasserte folk i toppledelsen i partiet og i LO var klar over, til dels var de selv aktivt med på det. Det hadde sine geografiske tyngdepunkter i Oslo-området og i Nord-Norge, men hadde forgreninger ut over hele landet. Det var ikke formalisert på noen som helst måte. Det var de hemmelige tjenestene som var initiativtakerne til samarbeidet, som kan sies på å ha vart fra 1948/49 til rundt 1970.

Samarbeidet omfatter en rekke aktiviteter eller ytelser og gjenytelser. Viktigste var en meget grundig og omfattende registrering av kommunister og andre "suspekter" som de hemmelige tjenestene gjennomførte fra slutten av 1940-tallet av. På det meste ble antakelig godt over 40 000 kommunister eller kommunistympatisører registrert på denne måten. Det var de hemmelige tjenestene som utvilsomt hadde mest nytte av dette registreringsarbeidet. Arbeiderbevegelsens folk var mer leverandører enn mottakere av slik personinformasjon. På den annen side ligger det mye makt og innflytelse i denne type informasjonsformidling, som ofte også inkluderte vurderinger av enkeltpersoners personlige egenskaper, intelligens, farlighetsgrad ol.

Formålet med registreringen var først og fremst å få en informasjonsbase som basis for den politiske screening eller personkontroll som ble innledet alt på 1940-tallet og som utover på 1950-tallet ble utvidet til stadig større deler av både privat og offentlig virksomhet, også ut over de stillinger og områder hvor det formelt sett krevdes sikkerhetsklarering. Dette var et sentralt ledd i den mer langsiktige beredskapspolitikken for å forhindre at nasjonalt upålitelig fikk strategisk viktige stillinger i en krise- eller krigssituasjon. Registreringen ble også brukt som grunnlag

for å sette opp såkalte interneringslister, dvs lister over særlig farlige personer som skulle interneres i en krise- eller krigssituasjon og som umiddelbart skulle settes under kontinuerlig overvåking.

Noe personinformasjon gikk også fra de hemmelige tjenestene til kontaktene i arbeiderbevegelsen og kunne f.eks. tjene som informasjonsgrunnlag foran landsmøter og kongresser både i den politiske og faglige delen av arbeiderbevegelsen. Det var en strøm av skriftlige dokumenter fra POT som var med på å gi dette samarbeidet et særpreg. Også bedrifter kunne få personopplysninger i forbindelse med ansettelser, forfremmelser ol. Registerne ble også i stor utstrekning anvendt for å foreta personundersøkelser for samarbeidende land, særlig, men ikke bare, USA, ved deres behandling av visumsøknader.

Samarbeidet var, som nevnt, uformelt, men tok for en stor del utgangspunkt i det eksisterende partiapparatet og i fagbevegelsens organer. Arbeiderpartinettet innen fagbevegelsen var f.eks. et viktig ledd i samarbeidet, likeledes en del av de lokale partisekretærene, som ofte også var AOF-sekretærer. I en kort periode ble fire AOF-sekretærer fullt ut lønnet av den militære etterretningstjenesten, ellers var dette stort sett ubetalt arbeid. En helt spesiell rolle hadde enkelte pressefolk, som også fikk særlig informasjon som grunnlag for presseoppslag på strategisk viktige tidspunkter. Forsøk på å kompromittere politikere på venstresiden gjennom presseoppslag basert på opplysninger fra POT eller fra andre "hemmelige" kilder forekom. Journalister, som jo måtte befinne seg både høyt og lavt i sin yrkesutøvelse, var ofte spesielt godt egnet som samarbeidspartnere og informasjonssankere for de hemmelige tjenestene.

Det var ikke bare sosialdemokrater som samarbeidet med POT. En rekke informanter ble også rekruttert blant kommunistene og i SF. Dette forteller antakelig mest om hvor intense motsetningene kunne bli i disse miljøene. Dessuten bygde POT opp samarbeidsrelasjoner med mange andre miljøer utenfor arbeiderbevegelsen, politisk særlig med partiet

Høyre og med høyrepressen, videre med strategisk og beredskapsmessig viktige deler av arbeidslivet. Registreringen og overvåkingen av sjøfolk i den norske handelsflåten, Norges viktigste bidrag i det allierte beredskapsarbeidet, var en helt sentral side av dette. Her spilte både Sjømannsforbundet og Rederforbundet viktige roller. På mange industriarbeidsplasser var bedriftsledelsen involvert, gjerne i samarbeid med representanter for arbeiderne. Overvåkingen av kommunister og andre venstresradikale gav altså sitt særegne bidrag til den nye samarbeidskulturen på tvers av gamle skillelinjer.

En mer spesiell del av samarbeidet eller samrøret mellom de hemmelige tjenestene og arbeiderbevegelsen dreide seg om avlytting av politisk virksomhet, særlig overfor NKP og SF. På flere av landets Folkets Hus ble det installert permanent avlyttingsutstyr. Slik avlytting fikk arbeiderbevegelsens representanter i samarbeidet adgang til, enten ved selv å sitte ved avlyttingsapparatene, ved å få stenografiske utskrifter eller lydopptak. I Folkets Hus i Oslo ble denne virksomheten drevet helt fram til slutten av 1960-tallet. Da var den helt tydelig kommet ut av POTs kontroll og kunne omfatte avlytting også av kontorer og telefoner i huset og av virksomhet som hadde lite eller intet med rikets sikkerhet å gjøre. Mens NKP, i en kortere periode også SF, fikk avskåret sine fulle politiske og demokratiske rettigheter, fikk Arbeiderpartiet definitivt mer informasjon og innsikt enn de demokratiske spillereglene skulle tilsi og mer enn vernet om rikets sikkerhet krevde.

Mye av den avlyttingen som arbeiderbevegelsens folk medvirket i var ulovlig. Et av de aller mest ekstreme utslag av den kalde krigen var altså at personer og grupperinger i arbeiderbevegelsen ikke bare ble involvert i skjulte og i en viss forstand udemokratiske arbeidsmetoder, men også i virksomheter som stred mot norsk lov. De direkte involverte var utvilsomt klar over dette. Det samme var sentrale tillitsvalgte i Arbeiderpartiet og LO. Også flere av partiets statsråder var informert om og aksepterte at visse lovkrænkelser fant

sted. Både den ulovlige romavlyttingen og post- og telefonkontrollen på 1950-tallet ble gjort en form for regjeringsgodkjenning.

Dette fører fram til spørsmålet om det legitime ved å ty til ulovlige virkemidler, som romavlytting, dvs. ved selv – i sakens tjeneste – å krenke de prinsipper og idealer som skulle beskyttes. Flere av de som medvirket fra arbeiderbevegelsen i dette samarbeidet så uten tvil en effektiv overvåking som så grunnleggende viktig at lovoverskridelser og andre udemokratiske og ukonstitusjonelle virkemidler, hvis andre utveier ikke fantes, kunne være legitimt. Når det ikke straks ble sørget for den nødvendige lovhjemmel, er en viktig årsak en frykt for at det politiske system, politikerne på Stortinget og den politiske opinionen, ville vise manglende forståelse for slik virksomhet så kort tid etter krigen. Vi kan ellers øyne et tvisyn hos mange av dem i arbeiderbevegelsen som bygde opp dette systemet. Den politiske overvåkingen av kommunistene og de metoder den krevde ble av svært mange oppfattet som noe “svineri”, som Johan Nygaardsvold en gang sa, men samtidig som en beklagelig nødvendighet. Resultatet var at det norske overvåkingssystemet, slik det ble utformet av Arbeiderpartiets regjeringer på 1940- og -50-tallet, fikk et svært lite formalisert og konstitusjonelt preg, også sammenlignet med de fleste andre land.

For perioden fra 1945 til ca 1970 kan det innenfor overvåkingshistorien settes et viktig skille på midten eller mot slutten av 1950-tallet. Kommunistovervåkingen skiftet da karakter eller tyngdepunkt, interessen for de mange ble mindre, kreftene ble mer konsentrert om de få og antatt farligste. Men samtidig kom også nye grupper og miljøer i søkelyset. Det var samfunnselitene som, sammen med den nye venstreopposisjonen, nå ble antatt å være russernes målgruppe nr. 1. Det førte bl.a. til at en rekke meget sentrale arbeiderpartipolitikere kom i søkelyset, deriblant statsminister Gerhardsens kone, enkelte statsråder, samt fremtredende stortingsrepresentanter for partiet. Også den embetsmannen som hadde ansvaret for samordningen av de

Den norske statsminister Einar Gerhardsen i samtale med sin svenske kollega Tage Erlander på Norsisk Råds møte 1956. (ABA)

hemmelige tjenestene ved statsministerens kontor, ble satt under sterk mistanke.

Denne dreining fra POTs side blant annet mot personer i Arbeiderpartiet førte fra slutten av 1980-tallet til at det gamle tillitsforholdet begynte å bære preg av slitasje. Det er en bakgrunn for at også Arbeiderpartiet, de hemmelige tjenesters fremste politiske arkitekt og forsvarer, på 1990-tallet stilte seg positivt til både forskning i og gransking av de hemmelige tjenestene, da opplysninger om de første tiårenes ulovlige metoder ble offentlig kjent. Denne nye kritiske holdningen må også ses på bakgrunn av at den kalde krigen var over og at en ny generasjon uten personlige erfaringer fra den kalde krigens mest intense fase hadde overtatt ledelsen både i partiet og fagbevegelsen.

Nordiske fellestrekk og nasjonale særtrekk

Temaet har vært den norske arbeiderbevegelsen og den kalde krigen. Men ett av hovedpoengene har samtidig vært hvordan det interna-

sjonale, ikke minst det nordiske samarbeidet innad i bevegelsen ble styrket og videreutviklet som svar på den kalde krigens utfordringer. Og i de store trekkene var utfordringene de samme i alle de nordiske landene. Derfor er det grunn til i all hovedsak å forvente det samme hovedmønsteret over hele Norden i arbeiderbevegelsens respons på og tilpasning til den kalde krigen.

På den annen side har hvert enkelt land sine særtrekk som kan ha slått ut i ulike nasjonale variasjoner over det felles tema. Hva betydde f.eks. ulike geografisk beliggenhet og dermed noe ulike sikkerhetspolitiske utfordringer? På bakgrunn av naboskapet med Sovjetunionen ble antakelig både det ytre og indre den røde fare opplevd som mer overhengende og alvorlig i Norge, og ikke minst i Finland, enn i Danmark og Sverige. Kampen mellom kommunister og sosialdemokrater var derfor trolig mer intens og hatsk i Finland og Norge, noen som igjen kan ha gitt seg utslag i en sterkere vilje til å inngå i samarbeid med de hemmelige tjenester om overvåking av kommunistene og til å ty til uvanlige arbeidsmetoder.

Trolig stiller arbeiderbevegelsen i Finland her i en klasse for seg, blant annet på bakgrunn av at kommunistene lenge var vesentlig sterkere enn ellers i Norden og fordi de hadde nære og tettere forbindelser til Moskva. I Norge var kommunistene ikke sterkere enn i Sverige og Danmark, men var kanskje, eller ble opplevd som, mer Moskvatro og som mer aggressive. Her kan en særlig intens strid i splittelsesårene på 1920-tallet ha vært en historisk arv som fortsatt slo ut. Hvis vi ser på Sverige og Danmark, er det lite som taler for at sosialdemokratene i NATO-landet Danmark så med større alvor på kommunistrusselen enn sosialdemokratene i det nøytrale Sverige. Snarere kan det være grunn til å anta at Danmark hadde den mest moderate versjonen av den kalde krigens strid mellom kommunister og sosialdemokrater og at sosialdemokratenes samarbeid med de hemmelige tjenestene ikke gav seg fullt så drastiske utslag som ellers i Norden. Den forskningen i tematikken som nå er i gang i Danmark vil forhåpentlig gi et svar på det interessante spørsmålet om den danske arbeiderbevegelsen som den moderate nordiske aktør på dette området. Hvis antakelsen om relativ moderasjon er riktig, vil det også være naturlig å forvente mer beskjedne og moderate utslag av den kalde krigen på andre områder der både i det indre liv i arbeiderbevegelsens organisasjoner og i den politikk som arbeiderbevegelsen førte i regjering og folketing.

Krisen, krigen – og den kalde krigen

Arbeiderbevegelsen er blitt formet og utviklet i spenningsfeltet mellom opprinnelige ideer og idealer og historisk på virkning og historiske erfaringer. Det er vanlig å utpeke den økonomiske og sosiale krisen i mellomkrigstiden, sammen med den fascistiske faren, som det avgjørende vendepunktet for utviklingen i Norge mot en reformistisk, pragmatisk og sosialdemokratisk hovedtradisjon. I den forstand er det kontinuiteten mellom førkrigstiden og etterkrigstiden som preger utviklingen. Noen

fremhever også krigsårenes erfaringer og utfordringene med å gjenreise landet etter krigen som skjellsettende, eller i det minste som et betydelig bidrag til å befeste og fremskynde 1930-årenes nye tendenser.

Det er liten tvil om at krisen og krigen i all hovedsak virket i samme retning og mot det som her innledningsvis er pekt på som sentrale trekk ved arbeiderbevegelsen etter krigen. Likevel må det være galt å se utviklingen i etterkrigstiden som en ren og nærmest automatisk forlengelse av en allerede oppstukket kurs. Etterkrigstiden, ikke minst slik den kalde krigen preget den, bød på mange nye og sterke utfordringer og impulser. Kommunistpartienes sterke fremgang i 1945 var ett tegn på at den politiske utviklingen kunne ta en annen og ny retning. Derfor er spørsmålet om ikke den kalde krigen i våre analyser bør innta posisjonen som det tredje leddet, i tillegg til krisen og krigen, som hovedbakteppe for utformingen og profileringen av den moderne arbeiderbevegelsen. På en påfallende, men selvstendig og kanskje utslagsgivende måte, befestet og forsterket den de utviklingstendenser i bevegelsens politikk og ideologi som krisen og krigen hadde slått an.

Den kalde krigen som problemdefinerende og holdningskapende faktor preget først og fremst 1940- og -50-tallet. Senere ble bildet noe mer komplekst og posisjonene i den store debatten flere. Sammenhengene mellom den kalde krigen og den hjemlige utvikling ble derfor etter hvert mer sammensatte og mindre opplagte. Andre problemstillinger med mindre direkte tilknytning til den kalde krigen ble gradvis mer fremtredende. Nye internasjonale utfordringer og rammebetingelser hadde lenge trengt på da den kalde krigen sluttet. Et interessant trekk i den forbindelse er at disse nye utfordringene synes å ha utløst større utviklingspessimisme og fremtidsfrykt enn den kalde krigen gjorde.¹⁶ Den nye kommunikasjonsrevolusjonen og den akselererte utvikling mot en global økonomi er noen av de aller seneste utviklingstrekk som har satt nye rammer for arbeiderbevegelsens orientering. Kanskje ser

vi her det nye, fjerde leddet i kjeden av retningssigevende rammebetingelser, etter krisen, krigen og den kalde krigen.

Noter

1. Artikkelen bygger på et foredrag på konferansen "Dansk arbejderbevægelse og den kolde krig i Danmark 1945-1968", SFAH, Esbjerg 9. – 10. oktober 1999.
2. Flere tiårs forskningsinnsats er nylig blitt oppsummert i 6-bindsvirket *Norsk utenrikspolitikk historie*. Tre av bindene omhandler etterkrigstiden, Sverdrup 1996, Eriksen og Pharo 1997 og Tammes 1997.
3. Den beste og mest omfattende oversikten over den historiske forskning i norsk etterkrigshistorie er den historiografiske serien *Etterkrigshistorisk register* (1994: hefter; 1996; CD-rom). Serien består av 23 temahefter.
4. Oversiktsverket om norsk arbeiderbevegelse er 6-bindsvirket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Etterkrigstiden behandles av Bergh 1987, Nyhamar 1990 og til dels Pryser 1988. Sentrale publikasjonsserier er også *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* (Oslo 1976-86) og *Arbeiderhistorie. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek* (Oslo 1987-). Bergh og Pharo (red) 1987 trekker opp hovedlinjer i de mest sentrale politiske områdene for Arbeiderpartiets regjeringer i perioden 1945-65.
5. Hovedtrekk og sentrale begivenheter i NKPs tidlige etterkrigshistorie, med vekt på indre motsetninger og på forholdet til Moskva, er behandlet blant annet av Halvorsen 1981 og Titlestad 1997. Se og Stenersen 1997, som også tar for seg andre grupperinger på venstresiden i arbeiderbevegelsen.
6. Kjeldstadli 1994; Lange 1998.
7. Av den borgerlige partiene i etterkrigstiden er Høyre mest grundig behandlet av historikerne, se Sejersted 1984.
8. Førland 1988.
9. Denne debatten er behandlet av Grønlie 1994.
10. Pharo 1986.
11. Bergh 1983 og Bergh 1994.
12. Sosialpolitikken etter krigen er grundig behandlet i Seip 1994.
13. Det eneste større forskningsarbeid som omhandler sentrale sider ved Arbeiderpartiets organisasjonsutvikling, men som først og fremst dekker tiden etter 1965, er Skjeie 1999.
14. Den partipolitiske mobiliseringen og den politiske kartleggingen i fagbevegelsen er behandlet i Bergh 1987 og Bergh og Eriksen 1998.
15. Dette avsnittet bygger først og fremst på Bergh og Eriksen 1998. Forholdet mellom arbeiderbevege-

sen og de hemmelige tjenester er også behandlet i Lundrapporten 1996 og til dels i Moland og Riste 1997. Den grundigste fremstillingen av øst-europeisk etterretnings- og påvirkningsarbeid overfor norske politiske miljøer er Holtmark 1999.

16. Historikeren Edgeir Benum understreker denne nye tendensen i sitt bind av den nyeste Norgeshistorien som dekker perioden etter 1970 og som han har gitt tittelen "Overflod og fremtidsfrykt" (Benum 1998).

Litteratur

- Benum, Edgeir: *Overflod og fremtidsfrykt: 1970-1990*. Aschehougs Norgeshistorie, bind 12, Oslo 1998.
- Bergh, Trond (red): *Deltakerdemokratiet. Teori og praksis*, Oslo 1983.
- Bergh, Trond: *Storhetstid 1945-1965*, Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 5, Oslo 1987.
- Bergh, Trond: *Medbestemmelse som etterkrigshistorisk forskningsfelt*, temahefte 16 i *Etterkrigshistorisk register*, Bergen 1994.
- Bergh, Trond og Eriksen, Knut Einar: *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914-1997*, 2 bind, Oslo 1998.
- Bergh, Trond og Pharo, Helge Ø (red): *Vekst og veltand. Norsk politisk historie 1945-1965*, Oslo 1987. *Dokument nr 15 (1995-96). Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere* (Lund-rapporten).
- Eriksen, Knut Einar og Pharo, Helge Ø: *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*, Norsk utenrikspolitikk historie, bind 5, Oslo 1997.
- Etterkrigshistorisk register; 23 temahefter*, Bergen 1994, 1996.
- Førland, Tor Egil: "Vi sier intet". *Norge i COCOM 1948-1953*, Oslo 1988.
- Grønlie, Tore: *Forvaltning og fullmaktslovgivning som etterkrigshistorisk forskningsfelt*, temahefte 8 i *Etterkrigshistorisk register*, Bergen 1994.
- Halvorsen, Terje: *NKP i krise: om "oppgjøret med det annet sentrum" 1949-50*, Oslo 1981.
- Holtmark, Sven G.: *Avmaktens diplomati. DDR i Norge 1949-1973*, Oslo 1999.
- Kjeldstadli, Knut: *Et splittet samfunn 1905-1935*, Aschehougs Norgeshistorie, bind 10, Oslo 1994.
- Lange, Even: *Samling om felles mål: 1935-1970*, Aschehougs Norgeshistorie, bind 11, Oslo 1998.
- Nyhamar, Jostein: *Nye utfordringer 1965-1990*, Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 6, Oslo 1990.
- Pharo, Helge Ø: *Hjelp til selvhjelp: det indisk-norske fiskeriprojektets historie 1952-72*, Oslo 1986.

Pryser, Tore: *Klassen og nasjonen 1935-1946*, Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 4, Oslo 1988.
 Moland, Arnfinn og Riste, Olav: "Strengt hemmelig"-Norsk etterretningsteneste 1945-1970, Oslo 1997.
 Seip, Anne-Lise: *Veiene til velferdsstaten: norsk sosialpolitikk 1920-75* Oslo 1994.
 Sejersted, Francis: *Opposisjon og posisjon: 1945-1981*, Høyres historie, bind 3, Oslo 1984.
 Skjeie, Hege: *Vanens makt: styringstradisjoner i Arbeiderpartiet*, Oslo 1999.
 Stenersen, Øvind: *Venstrekreftene i norsk politikk 1945-65*, i Bergh og Pharo (red) 1987.
 Sverdrup, Jakob: *Inn i storpolitikken 1940-1949*, Norsk utenrikspolitikk historie, bind 4, Oslo 1996.
 Tamnes, Rolf: *Oljealder 1965-1997*, Norsk utenrikspolitikk historie, bind 6, Oslo 1997.
 Tiltestad, Torgrim: *I Stalins skygge: om korleis ein politisk leiar byggjer og taper politisk makt: Peder Furubotn, NKP og SUKP 1945-49*, Bergen 1997.

Abstract

Trond Bergh: The Labour Movement in Norway and the Cold War, *Arbejderhistorie* 1/2000, s. 1-15.

The theme of this article is the impact of the cold war on the Norwegian labour movement – the dominant 'centre of gravity' in Norwegian politics and society in the post-war period. International divisions and tensions have always left their mark on national politics and societal development. This was especially the case with the so-called cold war in the first decades after 1945. In the meantime historical research has tended to investigate the cold war primarily from the perspective of security and foreign policy and only to a limited extent studied the national effects of the cold war in Norway. The article submits that the cold war was both a divisive and unifying factor. On the one hand the post-war years were marked by a hard and hateful fight between social democrats and communists but, on the other hand, the cold war also acted as a consensus building factor in Norwegian politics both inwardly in the labour movement and generally in the national political system. Both these sides of the cold war are dealt with in the article. It is argued that the cold war was an im-

portant background component to the shift of the labour movement towards a more pragmatic economic politics in the 1950's. The cold war helped the party carry out a political and ideological clearing out which was the precondition for being a broad people's party. The Labour Party wanted a wide political support for their economic policy and were, at the same time, pushed in the same direction by co-operation with the USA (e.g. through the Marshall Plan). The bourgeois parties wanted the social democrats to give the security policy decision on NATO membership a broad popular legitimacy.

The cold war; however, also formed in a decisive way the Norwegian communists' political line. Politics of collaboration/co-operation were after 1945, following the received wisdom from Moscow, replaced by a hard confrontational line. This helped, through fright, push the Labour Party and bourgeois parties together in a fight against what they experienced as an ever present communist threat. The social democrats came to be in the forefront of that fight. It was a bitter struggle. The first few years after the war were dominated by a 'psychosis of suspicion'. The social democratic labour movement mobilised both a political fight against communists as well as a surveillance of them. The latter was, amongst other things, done in collaboration with the state's intelligence service (and was done on their initiative). Recent research has in part revealed the all-encompassing scale of this surveillance and shown that in all probability in a whole number of cases, with the knowledge of the Labour Party, the Norwegian law was broken.

Finally it is suggested that it is likely that this Norwegian analysis also applies to the other Nordic countries. It remains though for research to investigate and uncover both the similarities and national variations.

Trond Bergh, Forsker
 Avdeling for økonomisk historie
 Handelshøyskolen BI
 Postboks 580, N-1302 Sandvika, Norge